

„VEȘNICĂ UITARE ÎN IBERIA”: STRABO, *GEOGRAFIA*, III, 3, 4, ȘI NOUL PAPIRUS AL LUI ARTEMIDOR

Cu mai mult de trei decenii în urmă, fiind tineri studenți veniți din Germania (o clasicistă și un romanist) am urmărit, la București, cursurile de vară de limba română – cu o competență lingvistică pe atunci foarte restrânsă. De aceea, am fost foarte fericiți când, la o recepție, am întâlnit un om prietenos, cu placa de nume *Fischer*. Nu numai că a vorbit nemțește cu noi, dar a și sacrificat zile întregi să ne introducă în structura filologiei clasice din România. Acesta a fost începutul unei prietenii pe viață. Am scris articolul care urmează în amintirea omului amabil, care pentru noi va fi pe vecie încarnarea studiilor antichității în România.

*

În descrierea Peninsulei Iberice, Strabon numește, printre altele, și râurile care se varsă în Oceanul Atlantic, la coasta occidentală a Iberiei. În acest context, menționează și râul Lethe (*Georg.*, III, 3, 4 = p. 153): εἴτ' ἄλλοι ποταμοὶ καὶ μετὰ τούτους ὁ τῆς Λήθης, ὃν τινὲς Λιμαίαν οἱ δὲ Βελιῶνα καλοῦσι „urmează apoi alte câteva râuri, iar după ele, Lethe, pe care unii o numesc Limaia, iar alții, Belion”.

Râul iberic Lethe (sau Limia¹, nume păstrat până astăzi în limba spaniolă), apare de asemenea în multe surse grecești și latine. Se pare că numele Λήθη ποταμός se datorește faptului că în perioada primei colonizări cuceritorii greci identificau regiunea de vărsare a râului cu capătul pământului – aici, unde numai Okeanos udă uscatul, trebuia să fie intrarea în tărâmul de jos. Că râul Lethe era considerat un râu al infernului, după credința populară a perioadelor mai recente, se dovedește prin episodul transmis de către Titus Livius, conform căruia în războiul împotriva Lusitanilor (137–134 î.Hr.) ostașii lui Decimus Iunius Brutus n-au vrut să traverseze râul; eroilor viteji le era teamă că și-ar pierde memoria dacă ar înghiți apă². Promontoriul vecin se cheamă până în zilele noastre Cabo Finis-

¹ Informația esențială despre râu se află în articolul *Limia* în *RE* (XIII [1926] 671, 33–52), scris de Adolf Schulten.

² În rezumatul fad al cărții LV a lui Titus Livius se citește: *D. Iunius [...] cum flumen Oblivionem transire nollent, raptum signifero sigum ipse transtulit et sic, ut transgrederentur, persuasit*. Un alt rezumat, conservat pe un papirus din sec. III d.Hr. (*P. Oxy.*, IV, 668, 215–217, cp. Mertens-Pack³, nr. 2927) relatează despre anul 137 î.Hr.: *M. Aemilio, C. Hostilio M[an]cino [coss.] Decimus Brutus in Hispania re b[ene] gesta Oblivionem [ed. pr. Oblivionis] flumen primus [ed. pr. planus] trans[ie]it*. Cauza războiului se găsește în textul istoricului Florus (I 33): *formidatum militibus flumen Oblivionis*. Poetul Silius Italicus dă motivul pentru care ostașilor romani le era frică (XVI, 476–477): *et Theron, potator aquae, sub nomine Lethes | quae fluit immemori perstringens gurgite ripas*. Interesantă este povestirea paralelă a lui Strabon (III 3, 5 = p. 153): Ὑστατοι δὲ οὐκοῦσιν

terre. În sursele latine, râul Lethe poartă numele *Oblivio*, ceea ce este de așteptat: *Graeci enim lethen oblivionem uocauerunt* (Caec. Aur. *acut.* II 1, 1)³.

În opera sa fundamentală *Iberische Landeskunde*, Adolf Schulten a tratat mai temeinic numele Βελιών, care se găsește la Strabon ca sinonim al denumirilor Lhvqh și Limaiva. Schulten a văzut bine că forma Βελιών trebuie să fie într-o oarecare relație cu *Oblivio*, și opinează că *Oblivio* este rezultatul unei etimologii populare care pornește de la *Belio* amplificat cu prefixul iberic *o*-⁴, care se găsește de exemplu în numele antic al Lisabonei, *Olisipo*.

Strabon este singurul autor grec care amintește de Βελιών; este, ce-i drept, primul scriitor, după Polibiu, care se ocupă într-un fel sau altul de râurile apusene ale Peninsulei Iberice. Sursele latine – Titus Livius, Pomponius Mela, Plinius – aparțin unei epoci mai târzii. În izvoarele grecești consultate privitor la descrierea Iberiei (Eratosthenes, Polibiu, Poseidonios), râurile din partea nord a coastei occidentale nu sunt numite deloc, pe cât știm noi. Strabon este deci până acum singura dovadă pentru egalarea Λήθη = Βελιών = Λιμαία, iar etimologia pe care Adolf Schulten o propusese pentru Βελιών este până acum singura încercare de a pune în legătură Λήθη cu *Οβελιών și *Oblivio*.

Un nou papyrus care a fost prezentat recent publicului științific⁵ arată că în principiu Adolf Schulten a văzut ceea ce este corect. Dar acum iese la iveală că nu

Ἄρταβροι περι τὴν ἄκραν ἢ καλεῖται Νέριον, ἢ καὶ τῆς ἑσπερίου πλευρῆς καὶ τῆς βορείου πέρας ἐστί. περιοικοῦσι δ' αὐτὴν καὶ; Κελτικοί, συγγενεῖς τῶν ἐπὶ τῷ Ἄνκ καὶ γὰρ τούτους καὶ Τουρδούλους στρατεύσαντας ἐκέῖσε στασιάσαι φαοὶ μετὰ τὴν διάβασιν τοῦ Λιμαία ποταμοῦ πρὸς δὲ τῆ στάσει καὶ ἀποβολῆς τοῦ ἡγεμόνος γενομένης, καταμεῖναι σκεδασθέντας αὐτόθι. ἐκ τούτου δὲ καὶ τὸν ποταμὸν Λήθης προσαγορευθῆναι.

³ Varro *ling. Lat.* 7, 42, 4–5: *quod Graecus dicit λήθη, id est oblivioni*; Paul. Fest. p. 115 M.: *letum ab oblivione, quam Graeci λήθην vocant*; Prob. in Verg. *georg.* 1, 78: *λήθη est enim oblivio*. Paralelizarea între λήθη și *oblivio* este normală în glosare: CGL 2, 136, 22 și 3, 471, 31 *oblivio* λήθη; 3, 498, 76 *lethe oblivio*. Interesant este CGL 3, 237, 61, unde ἡ Λήθη *Oblivio* apare într-o listă *περὶ τῶν ἐν τῷ Ἄιδῃ de iis quae in Inferno*. Râul infernului se numește *Oblivio* începând cu Seneca, cp. ThLL IX 2, 107–108.

⁴ Adolf Schulten, *Iberische Landeskunde*, Baden-Baden ²1974, 353: „Der seltsame Name *Oblivio* dürfte volksetymologisch aus dem von Strabo p. 153 bezeugten Namen *Belivvn* entstanden sein [...] Am besten erklärt sich die Ableitung des Namens *Oblivio* von *Belio*, wenn es neben der Form *Belio* auch *O-belio* gab, mit dem häufigen iberischen Präfix *-o*. Anlaß zu dieser Volksetymologie gab wohl, daß der *Limia* als Fluß der Unterwelt galt, deren Fluß *Lethe* Vergessenheit brachte”.

⁵ Raport prealabil: Claudio Galazzi/Bärbel Kramer, *Artemidor im Zeichensaal. Eine Papyrusrolle mit text, Landkarte und Skizzenbüchern aus späthellenistischer Zeit*, în: „Archiv für Papyrusforschung”, 44, 1998, 189–208 (traducere spaniolă de Gonzalo Arias și Hilde Dietrich de Arias, *Artemidoro en clase de dibujo. Un papiro con texto, mapa y dibujos de tiempo helenístico tardío*, în: „El militar extravagante”. Boletín trimestral para el estudio de las vías romanas y otros temas de geografía histórica, 72, 2000, 2–11). Vezi, în afară de aceasta, Bärbel și Johannes Kramer, *Hispania und das neue Artemidor-Fragment*, în: A. Haltenhoff și F.-H. Mutschler (edd.), *Hortus litterarum antiquarum. Festschrift für Hans Armin Gärtner zum 70. Geburtstag*, Heidelberg 2000, 309–322 (corecturi: „Archiv für Papyrusforschung” 46, 2000, 165); B. Kramer, *The Earliest Known Map of Spain (?) and the Geography of Artemidoros of Ephesus on Papyrus*, în: „Imago Mundi” 53, 2001, 115–120; eadem, *El nuevo papiro de Artemidoro*, în

avem nevoie nici de un **Obelion* postulat, nici de un nume iberic **Belion*, nici de un element formativ iberic *O-*; soluția adevărată este mult mai simplă.

Noul papirus⁶, aflat în proprietate particulară, conține cinci coloane care prezintă începutul cărții a doua a geografiei lui Artemidor din Efes⁷. După o prefață despre sarcinile geografului și despre geografie ca misiune științifică (col. I–III) urmează o hartă geografică, din păcate neterminată. Cu coloana a IV-a începe descrierea Peninsulei Iberice, și anume cu un pasaj despre numele, împărțirea politică și delimitarea ei; acest pasaj se găsește la trei autori antici⁸ ca citat din cartea a doua a lui Artemidor (fr. 21 Stiehle)⁹. Luând în considerație aceste citate, sigur că textul papirusului trebuie să fie atribuit lui Artemidor, și fiindcă pasajul din papirus nu începe cu numele autorului, cum ar fi normal în cazul unui citat, ci cu textul însuși, este clar că este vorba de un fragment direct al lucrării lui Artemidor.

După o scurtă descriere geografică a Iberiei, Artemidor descrie un παράπλου, deci o croazieră în jurul peninsulei, cu intenția să dea o privire de ansamblu asupra punctelor de reper mai importante și distanțelor lor. Navigația pe lângă coastă începe la Capul Afrodita din partea de răsărit a Pirineilor, continuă de-a lungul coastei mediterane și se încheie la coasta de nord. Restul textului s-a pierdut.

În cursul navigației se trece pe la unele guri de râuri. După Durios urmează la nord un râu al cărui nume mai întâi părea să fie enigmatic, cu toate că fiecare literă se citește destul de bine.

Într-un prim moment se impunea transcrierea (l. 41): ποταμὸς ὁ Βλευίων. Numele Limaia și Lethe, care urmează în papirus, l-au determinat pe Claudio Gallazzi să identifice acest Βλευίων cu Βελιών al lui Strabon. Fiindcă papirusul este scris în *scriptio continua*, deci fără spații între cuvinte, se poate scrie în loc de ποταμὸς ὁ Βλευίων tot așa de bine ποταμὸς Ὀβλευίων – o transcriere aproape

Javier de Hoz / Eugenio R. Luján (edd.), *Ptolemy. Towards a Linguistic Atlas of the Earliest Celtic Place-Names of Europe*, Madrid, 2003; G. Arias, *Del Ravenate a Artemidoro pasando por tintas y colorantes*, ME, 73, 2000, 2–3; Ph. Bruneau, *Les mosaïstes antiques avaient-ils des cahiers de modèles?* (suite, probablement sans fin), „Ktema”, 25, 2000, 191–197 (mai ales 196); A. V. Podossinov, *К наклádке древнейшей географической карты античности* (cu rezumat englez: *On the Discovery of the Oldest Geographic Map of Antiquity*), *VDI*, 234, 2000, 122–125; K. Brodersen, *Neue Entdeckungen zu alien Karten*, „Gymnasium” 108, 2001, 137–148. Reproducție parțială: J.-Y. Empereur (ed.), *Alexandrie hier et demain*, Paris, 2001, 41–42.

⁶ Mertens-Pack³ 168.02 = P. Mertens, *Catalogue des papyrus littéraire grecs et latins*, Liège, Centre de Documentation de Papyrologie Littéraire (CEDOPAL): <<http://www.ulg.ac.be/facphl/services/cedopal/MP3/fexp.shtml>>.

⁷ Acest geograf a avut „vârsta de înflorire” în olimpiada 169 (104–100 î.Hr.): Ἀρτεμίδωρος δὲ ὁ Ἐφέσιος γεωγράφος κατὰ τὴν ἑκατοστὴν ἑξακοστὴν ἐνάτην Ὀλυμπιάδα γεγονὸς (Marcianus, *Menippi periplus maris interni epitome* 3, 31–33).

⁸ Herodianus, *De prosodia catholica*, III 1, 288, 27 (sec. II p. Chr.); Stephanus Byz. *Ethnica*, p. 323, 19 (sec. VI p. C.) s.v. Ἰβηρία; Constantinus VII Porphyrogenitus, *de administrando imperio* 23, 14 (sec. X p. C.).

⁹ R. Stiehle, *Der Geograph Artemidoros von Ephesos*, „Philologus” 11, 1856, 193–244.

exactă a numelui latin *Oblivio*. Papirusul are deci un cuvânt latin sub formă grecizată. În noul text al lui Artemidor din Efes se găsește fenomenul neașteptat că deja din 100 î.Hr. în afara Italiei un nume latin a fost împrumutat în limba greacă. Copistul care pe la mijlocul secolului I î. Hr. a scris pe sulul de papirus textul destinat pentru noua ediție a lui Artemidor a copiat corect manuscrisul după care s-a orientat.

Dacă nu vrem să atribuim greșeala lui Strabon, care, născut și crescut în orașul elenizat Amaseia, din răsăritul Imperiului Roman, n-a știut prea bine limba latină, trebuie să presupunem că și copiiștii medievali ai manuscriselor straboniene au făcut aceeași greșeală pe care am făcut-o inițial și noi, editorii moderni: Au interpretat omicronul ca articol, desfigurând astfel numele care era scris în mod corect în manuscrisul pe care l-au urmat.

Fachbereich III (Papyrologie)
der Universität
D-54296 Trier
E-Mail: kramer@uni-trier.de

Fachbereich II (Romanistik)
der Universität
D-54296 Trier
E-Mail: kramerj@uni-trier.de